

Változó nemzeti diskurzusok: az azonosság és a különbség konstrukciói magyar állampolgárok és kisebbségben élő magyarok viszonyáról

OTKA 68973

Zárójelentés

A kutatás eredményeinek rövid, tényszerű összefoglalása magyarul

Kutatásunk a nemzet diszkurzív és kulturális megteremtésének és elsajátításának módjaival foglalkozott. Azt vizsgáltuk, hogy a magyar nacionalizmus miként jön létre, termelődik újjá és épül be a tágabb társadalmi viszonyokba, a magyarságról – mint azonosságról – szóló mindennapi beszéd, és vele szoros összefüggésben az alteritások – elsősorban a cigányság és a határontúli magyarság – diszkurzív megteremtése által. Másfelől a nemzet performatív megvalósulásait vizsgáltuk, azt, ahogyan bizonyos intézmények – mint identitásvállalkozók – a legkülönbözőbb területeken – zenében, irodalomban, öltözködésben, turizmusiparban, médiában – előállítják „a nemzetit”, az utóbbiak követése, fogyasztása, kisajátítása pedig a nemzeti mivolt megtapasztalásának és kinyilvánításának módjává válik. A kutatásban kvalitatív módszerekkel dolgoztunk, egyfajta mikro-perspektívából, fókuszsoportos interjúk és etnográfiai megfigyelések alapján rekonstruáltuk a nemzetről szóló társadalmi beszédet, míg a nemzet performatív megvalósulását a jelenség mezo-szintjén próbáltuk elhelyezni, a nacionalizmus új formáit megteremtő intézményekre, azok tevékenységére, termékeire és hatásaira fókuszálva. Többek között azt találtuk, hogy miközben az államnak egyre kisebb szerepe lett úgy a nemzet-diskurzus tartalmában – államnemzeti, állampolgári diskurzus gyengesége – mind a nemzet diskurzusok megalkotásában, más – piaci alapon működő – intézmények egyre nagyobb jelentőségre tesznek szert. Sikerük leginkább azzal magyarázható, hogy a korábban tabunak számító kérdéseket – elsősorban szomszéd nemzetekkel és hazai kisebbségeinkkel, elsősorban a romákkal kapcsolatos mai és történeti sérelmeket – szimbolikus erőforrásként tudták újra használatba venni, és általa mind lokális mind regionális viszonylatban egy „a magyarságot” felértékelő hierarchikus beszédmódot hoztak létre.

A kutatás eredményeinek rövid, tényszerű összefoglalása angolul

Following the young research paradigm on nationalism and everyday life (Brubaker 2004, Brubaker et al 2006), on everyday nationhood (Fox és Miller-Idriss 2008) or on popular resonance of nationalism (Edensor 2002, Billig 1995) this was a project on everyday nationalism in Hungary. We have considered the everyday and popular forms of nationalism from two perspectives: the discourse aspect, examining how Hungarian nationalism is reproduced and embedded in broader social context through the discursive acts engaging the “*magyarság*” and its alterns, first of all the “*cigányság*” (the Roma) and the “*határontúli magyarság*” (the co-ethnics abroad). We also applied the intuitionist approach in order to explore how certain institutions running in different fields from music, through literature, clothing, tourism and media – produce the nationally marked or noticeable nationalistic commodities, shaping increasingly ordinary people’s experience of nationhood. We used qualitative methods, applying ethnography and focus group interview to reconstruct the ‘talk on the nation’ from a micro-perspective, while semi-structured individual interviews and ethnographic observations in order to understand the performative aspects of the nation

(‘doing the nation’), activities and motivations related to the production and consumption of national or nationalistic commodities (festival of national rock bands, tourism and pilgrimage to places of authentic nationhood etc.)

Hasznosítás

A kutatásból tanulmánykötet készül, a hozzávetőleg 250 oldalnyi meglévő kézirat alapján vállalható, hogy a könyv kézírata egy éven belül elkészüljön. A könyv tervezett tartalma a következő.

A készülő tanulmányokról

Nemzet-diskurzusok és mediatizált identitás performanszok

1. A magyarság mint média esemény – a kettős állampolgárságról szóló népszavazás publicisztikai vitája.
2. Nacionalizmus a világhálón. Mítoszok és ellenség-képek három nemzeti radikális internetes közösségi portálon.

Az új nacionalizmus populáris formái - performatív megközelítések

3. Felelősség és szolidaritás, alteritás és azonosság kérdései a filantrópia kontextusában
4. A nacionalizmus kommodifikációja a csíksomlyói „nemzeti zarándoklat” és a Gyimesi örökségturizmus összefüggésében
5. A „magyarság mint szubkultúra” – a nemzeti rock zene és közönsége

A nemzet a társadalmi beszédben – fókuszcsoport interjúk és közösségtanulmányok alapján

6. „Cigányozás” - „magyarkodás”: összehasonlító elemzés az azonosság és a különbségtétel diskurzusairól négy romák és nem-romák (roma magyarok és magyarok) által lakott faluban készült fókuszcsoport interjúk alapján
7. Azonosságok és alteritások nemzeti keretek között. A nemzeti identitásipar szimbólumainak recepciója multietnikus, multikonfessionális nagyvárosi közegben fókuszcsoport interjúk alapján
8. Közösségtanulmányok

Beszámoló

A kutatás elméleti alapvetése és eredményei

Kutatásunk célja a nemzet-diskurzus, a magyarságról folyó társadalmi beszéd mai formáit megragadni, leírni és értelmezni. Kutatásunk ebben az értelemben a nacionalizmus kutatás keretei között helyezendő el, a nacionalizmus diszkurzív formáit vizsgáljuk, és vele összefüggésben azokat a kulturális gyakorlatokat, amelyek a nemzetet megtapasztalhatóvá, élményszerűvé, fenomenológiai értelemben valóságossá teszik a 21 századi elején Magyarországon, illetve a Kárpát-medencében élő magyar kisebbségi közösségekben. Szándékunkat a kutatás első, exploratív szakasza után úgy pontosítottuk, hogy két dologra összpontosítunk:

- 1) egyfelől a magyarságról folyó mindennapi társadalmi beszédet rekonstruáljuk, annak jelentéseit és társadalmi funkcióit az adott társadalmi kontextusokban értelmezve,
- 2) másfelől a magyar nacionalizmus új formáit vizsgáljuk, nem a diskurzus tartalma felől közelítve a tárgyhoz, hanem azon kulturális praxisok felől, amelyek megteremtik, ilyen a kulturális ipar, különös tekintettel bizonyos zenei műfajokra, a turizmus, különös tekintettel az örökségturizmusra, a nemzeti szolidaritást „tettekre váltó” jótékonykodás és a média, különös tekintettel annak bizonyos új formáira.

A kutatás diszciplináris értelemben az antropológia és kvalitatív szociológia határán áll, a nacionalizmus jelenségére ebből a megközelítésből tekint. A nacionalizmus eszerint egy a modern társadalmakra – a későmodernekre is – jellemző diskurzus, amelyet eredendően az állam – nemzetállam – tart fenn abból a célból, hogy az alattvalók – állampolgárok – és az állam között egyfajta szerződéses viszonyt hozzon létre, és mindazokban, akik ebben a viszonyban osztoznak, a közösség tudatát teremtsen meg. A nacionalizmus az azonosságról szóló, éppen ezért homogenizáló, differenciáló és osztályozó diskurzus, amelynek fókuszában – koronként eltérő mértékben – mégis az alteritás – etnikai, faji, vallási másság – áll. Az azonosság és a közösség képzetét a mássághoz, pontosabban azokhoz képest, azokra rámutatva teremti meg, akik nem részei, nem tagjai ennek a közösségnek. Így lesznek az exklúzió diszkurzív és társadalmi gyakorlatai részeivé, adott esetben konstitutív elemeivé az inklúzióknak. Erről a jelenségről Brubaker is beszélt az állampolgárság kapcsán, rámutatva arra, hogy az állampolgárság inklúziós funkciója csak azáltal működik, illetve azáltal működik leginkább, hogy folyamatosan termeli a kizárás beszédmódjait és politikai gyakorlatait.

A nacionalizmust a legkülönbözőbb diszciplinákban önálló, önmagában való jelenségként – politikai ideológiaként, szimbólumkészletként, narratív repertoárként – kezelik, amelynek működését – lett légyen az politikai, szimbolikus vagy nyelvi rendszer – a rendszeren belülről próbálják magyarázni. Ez a kutatás azonban a használat, illetve a kontextus felől közelít a tárgyhoz. Azt gondoljuk ugyanis, hogy a nemzeti szimbólumok és beszéd formáját tekintve nagy állandóságot mutat, miközben jelentései sokszorososan megváltoztak, sőt egyszerre, egy időben több jelentésben is élnek a használók különböző csoportjaiban. Az új jelentések pedig felfejthetetlenek, ha azokra nem a keletkezés és a használat társadalmi kontextusai felől tekintünk. Társadalmi működésükben kívántuk tehát megragadni a magyarságról szóló diskurzusokat. Legfőképpen azt vizsgáljuk, hogy „a nemzet” miként válik a politikai konfliktusok célpontjává, a politikán túl pedig, a civil társadalomban, egyházi és szubkulturális közösségekben a társadalmi szolidaritás vagy az ellenségképzés alapjává.

Amennyiben és ahol „a magyarság” része a mindennapi beszédnek, a mi kutatásunk a hogyanra és a miértre vonatkozik.

A nemzet nem folyamatosan létező, minthogy nem szubsztanciális fogalom, hanem bizonyos eseményekhez kötődik, amelyek sűrűsödési pontjaiul szolgálnak. Ez két dolgot implikál, egyfelől azt a kérdést, hogy mikor van? (When is the nation?) Másfelől azt, hogy hogyan van, amikor van (What is the nation?). A nemzet performatív eseményekben jön létre, egyfelől olyan (nemzet)állami ünnepek, szertartások, megemlékezések által, amelyek szerepe a nemzeti tudatot fenntartani és közösségben megélt tapasztalattá, élménnyé tenni. Másfelől olyan események által jön létre, amelyek alapvetően másként, másért szerveződnek, de a nemzeti közösség szimbolikus jelentéseivel töltődnek fel, ilyenek lehetnek zárándoklatok, sportmérkőzések, fesztiválok. Ahogyan a nemzet diszkurzív valóságának vannak hivatalos, nyilvános és mindennapi megnyilvánulásai, ugyanúgy a nemzet társadalmi cselekvésekhez kötődő formáinak is. A rítusokként felfogott performanszok mellett a fogyasztás, ill. a kommodifikáció különböző formái az egyéni cselekvés szintjén teszik relevánssá és adott pillanatokban megtapasztalhatóvá a nemzetet. A turizmus, pl. a táj birtokbavétele történhet nemzeti keretek között – ezt hívják örökség- vagy etnikai turizmusnak, de hasonlóképpen működik a média és a fogyasztás egyéb, igazán mindennapi formái is.

Társadalomelméleti és módszertani szempontból kutatásunk a nacionalizmus diszkurzív és performatív megközelítését alkalmazza. (Angolul ezt gyakran nevezik meg mostanában a talking és doing fogalom párral, „talking the nation”, „doing the nation”). Azokat a társadalmi gyakorlatokat vizsgáltuk, amelyek a nemzeti azonosságot és alteritást a lokális társadalmi viszonyok közepette jelentőssé illetve egy társadalmi rend részévé teszik, ahol a magyarság bizonyos alteritásokhoz képest Í(és fordítva), értelmeződik és helyeződik el. Továbbá olyan intézményekhez kötődő, intézményes formában szerveződő eseményeket és beszédmódokat vizsgáltunk, amelyek „a magyarságot” a társadalmi cselekvés részévé teszik. Nem utolsó sorban pedig az aktorok kérdését is feltettük, elsősorban arra fókuszálva, hogy a „hiteles”, „tiszta” „igazi” magyarság definiálásért folyó versenyben milyen aktorok szállnak harcba egymással, és közöttük milyen viszonyok, illetve relacionális dinamikák jönnek létre.

Tudjuk, hogy a nacionalizmust elsősorban a nemzetállamokhoz kapcsolódó politikai ideológiaként értelmezik sokan. Ennek bizonyos elemeit elfogadva, szélesíteni szeretnék a fogalom értelmezését, illetve korábban elhanyagolt aspektusaira fektetni hangsúlyt. Azt látjuk ugyanis, hogy miközben az állam jelentősége egyre csökken a nemzetek megteremtésében, - értsd diszkurzív és performatív reprodukciójában – a nemzet népszerűsége, jelentősége abban, hogy az emberek számára referenciális keret legyen, nem csökken. Az állam szerepét nagymértékben a piaci szereplők – „nemzeti vállalkozók”, mozgalmak, szervezetek – veszik át. Kutatásunk ettől a felismeréstől vezérelve különös figyelmet fordított a nemzeti identitásiparra, annak aktoraira és működésére a zenei szubkultúráktól a turizmuson át a nemzeti radikális mozgalmakig.

A nacionalizmus társadalmi beágyazottságát és mindennapi formáit úgy látjuk megragadhatónak, ha nem „felülről”, hanem „alulról” közelítünk a jelenségéhez. Ehhez három korábbi elméleti, módszertani megközelítésre tudunk építeni: saját magam és kutatótársaim munkájára, amelyben a nacionalizmust a mindennapi élet kontextusában vizsgáltuk, és amit Jon Fox fejlesztett tovább „mindennapi nemzeti mivoltról (everyday nationhood) beszélve”. (Brubaker et al 2006, Fox és Miller-Idriss 2008) Ezzel a megközelítéssel sok szálon összefügg Billignek a „banális nacionalizmusról” szóló perspektívája és ugyan más diszciplináris alapokon áll Edensor elképzelése arról, hogy

nacionalizmus mai formáit a populáris kultúrában kell keresnünk (Edensor 2002, Billig 1995). Ami a nacionalizmusnak a társadalmi (köz)beszédbe való beágyazódását illeti Ruth Wodaknak és kutatótársainak az osztrák nemzeti identitásról készített fókuszcsoporthoz vizsgálatára támaszkodunk.

A nemzet-diskurzusokat nem önmagukban vizsgáljuk, hanem azoknak a rendszereknek a részeként, azok logikájával összefüggésben, amelyek előállítják azokat. E tekintetben az imént említett politikai kontextuson kívül a médiára, a nyilvános beszéd különböző formáira, valamint a szimbolikus javak termelésének és fogyasztásának módozataira koncentrálnak. A nacionalizmus Billig által banálisnak, Brubaker és társai által mindennapinak nevezett formáit a zene, az öltözködés vagy a turizmus formáiban teszik magukévá az emberek, míg mások a filantrópia, a segélyezés cselekedeteit kapcsolják össze nemzeti vagy etnikai kategóriákkal. 2006-ban megjelent *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity* c. könyvünkben azt a kérdést feszegettük, hogy melyek a nacionalizmusnak és etnicitásnak azok a nyilvános és mindennapi formái, amelyek a nemzetet és az etnikai közösséget a politikán túli világokban, viszonyokban, percepciókban relevánssá teszik. Akkor azt az álláspontot fogalmaztuk meg, egy romániai városban végzett empirikus adatokra támaszkodva, hogy a nacionalizmus elsősorban a politikai és kulturális elites csoportosulások egymás közötti szimbolikus küzdelmének tárgya és produktuma. Ezzel szemben a másság és azonosság kérdései a mindennapi életben sokkal szituatívabbak és rugalmasabbak, ami a kulcsa lehet annak, hogy régióinkban az etnikai különbségek nem válnak tömegek mozgósítására alkalmas konfliktusok tárgyává.

Néhány évvel később e kutatás során azt tapasztaltuk, hogy részben a társadalmi viszonyok, részben a tudományos paradigmák változásának következtében máshol kell keresnünk a nemzettel kapcsolatos társadalmi gyakorlatok kulcsát. Egyfelől számos olyan jelenséggel kell számolnunk, amelyek a nemzetet nem közvetlenül politikai ideológiaként, még csak nem is közösségi narratívaként teszik a valóság részévé, hanem indirekt módon, mint a fogyasztással, kulturális praxisokkal, társadalmi kapcsolatokkal kapcsolatos preferenciát, beállítódást. Másfelől számos új aktorral kell számolni, akik a nemzeti diskurzusok korábbi állami kontrolljával szemben kifejezetten piaci viszonyok közé helyezik a nemzetről való gondolkodást, olyan identitásipart hozva létre, amely az egyéni és kollektív társadalmi cselekvés legkülönbözőbb területeire hat a kulturális fogyasztástól a filantrópiáig, az emlékeztéstől a sportig vagy a turizmusig. Az új aktorok egy része korábban ismeretlen politikai radikális formációk, akik a tisztán politikai dimenzió túl a réteg- és szubkultúrák számos változatában működnek, igen gyakran innovatív módon használva fel a kommunikáció legújabb formáit. Másokhoz hasonlóan mi is felismertük, hogy az a fajta közösségigény, amit az utóbbi évtizedekben elsősorban a kisebbségekkel kapcsolatban azonosítottunk, a „többség” egy részére éppúgy jellemző. A közösségigény alapján találunk rá arra a kínálatra, amit a nemzeti identitásipar létrehoz. A kettő közötti kapcsolódás az autenticitás kollektív élményeiben jön létre, amely a nemzetet az értékrendi dezorientáció és a szociális bizonytalanságok közepette legitim közösségi erővé és vonatkozási ponttá teszi. Ugyanez a társadalmi helyzet azonban egy másik vonatkozásban is aktuális teszi a nemzetet, a motiváció itt a veszélynek a tudata. A veszélyeztetettnek gondolt nemzetet meg kell menteni azokkal az ellenségekkel szemben, amelyeket a bűnbak-képzés társadalomlélektani mechanizmusai alapján jönnek létre.

Nemzet és alteritás

A nacionalizmus eredeti és alapvető jelentése szerint az azonosság, illetve a közösség elképzelésének megvalósítására irányul. Ezt azonban – mai példák sokasága mutatja térségünkben és azon túl is – csak úgy tudja megvalósítani, ha minduntalan a másságokkal/alteritásokkal operál. Ezért a kutatás egyik központi kérdése az volt, hogy a különbségtétel – othering – kikre irányul, milyen módokon, milyen kategóriákkal és érvekkel történik meg a különbözők megjelölése, kezelése, befogadása vagy kizárása. Két csoportra koncentrálnak, a „határontúli magyarokra” és hazai romákra, de a kutatás bizonyos részeiben a zsidók és a bevándorlók percepcióját, sőt az ő perspektívájukat is vizsgáltuk. A kisebbségben élő magyarok vonatkozásában figyelmünk a magyar nacionalizmus által működtetett autenticitás fogalomra és annak működésére irányult, különös tekintettel annak performatív megvalósulásaira és a lokalizáció, helyek és tájak nacionalizálásának módjaira. A másik irányból azt a változást igyekeztünk megragadni, amely az előbbivel meglehetősen aszinkron viszonyban a határontúli magyarok Magyarország-percepcióját az utóbbi években jelentős mértékben leértékelté.

A nemzeti diskurzusok által alkalmazott másik jelentős különbségtétel a „cigányra” irányul, ami a másságnak egy másik terminológiáját és viszonyrendszerét hozza mozgásba. Az internetes médiumok és közösségek vizsgálata egyfelől, jelentős roma népességgel rendelkező települések etnikai viszonyainak vizsgálata másfelől az alteritásnak egy sajátos formájára irányította a figyelmünket. A jelentős roma népességgel rendelkező falvakban végzett fókuszcsoporthoz és etnográfiai munka során azt láttuk, hogy míg a magyarságról alig van beszéd, szinte egyáltalán nem történnek olyan események, amelyek a nemzetet élmény közelbe hoznák, a „cigányság” folytonos beszédtema, olyan alteritás, amelynek elbeszélése a legfontosabb utalásokat tartalmazza arra nézve, hogy magukat magyarokként hogyan gondolják el e falvak lakói. A biológiai, faji alapú különbségtételt morális érvekkel kapcsolják össze. E tekintetben a nyugat-európai új rasszizmustól legalább annyira különbözik, mint amennyire hasonlít hozzá. Elemzésünk egyik legfontosabb feladata a nacionalizmus mindennapi és populáris formáiban az etnikai és faji különbségtétel és érvelés viszonyát azonosítani.

Azonosság és alteritás viszonyát a nacionalizmus mai formáiban a következő módszerekkel vizsgáltuk:

- (a) olyan társadalmi helyzetekben, ahol mindennapos interakció van az alteritás kategóriával jelölt és jelöletlen emberek között
- (b) olyan közösségekben, illetve intézményekben, amelyek tevékenysége valamely (esetleg több) alteritásra, ill. azok közösségeire irányul - (pl. határontúli magyarokat támogató egyesületek, egyházi közösségek)
- (c) mesterségesen előállított „vélemény-közösségekben” - fókuszcsoporthoz

Annak az identitásdiskurzusnak az értelmezésére, amely „a cigányról” beszél, miközben általa a hallgatásba takart „magyart” pozicionálja, az orientalizmust hívjuk segítségül, hiszen amint arra Edward Said és többen felhívták a figyelmet Keletről szóló beszéd implicite a Nyugat képét és strukturális pozícióját építi. A magyarságról való beszéd, illetve a magyarság pozicionálása kétféle alteritáson keresztül történik, az egyik egyfajta negatív önkép – a cigányoké, amely kategória lefokozása azzal együtt történik meg, hogy megfosztják az azonosságtól (a magyarságtól), és alapvetően, fundamentálisan mássá teszik. A másik, „a határontúli magyarok”, „székelyek”, „erdélyiek” – egyfajta pozitív önkép, amellyel kapcsolatban a reprezentáció azt a stratégiát követi, hogy a másságot kivonja belőle, és az azonosság legautentikusabb, legesszenciálisabb reprezentációját helyezi el benne.

A kutatás módszerei és az adatfelvétel eredményei

Azonos vezérfonal felhasználásával féligstrukturált mélyinterjúk készültek: olyan civil szervezetek képviselőivel, akik jótékonyági tevékenységük célcsoportját a határontúli magyarokban határozzák meg (9), nemzeti radikális szubkultúra aktoraival (8), az erdélyi nemzeti örökség-turizmus szervezőivel és fogadóival (7), a közösségtanulmányok részeként, a fókuszcsoporthoz tartozó interjúkkal összefüggésben négy településen (31). Ezek az interjúk az azonos témájú esettanulmányok anyagát képezik. Összesen 56 egyéni interjú készült, melyek teljes egészében le vannak írva, elemzésük részben megtörtént, részben még folyamatban van.

Csoportinterjúk segítségével a mindennapi nacionalizmus diszkurzív stratégiáit, érveit, toposzait, szimbólumait, és azok jelentéseit konkrét beszélőközösségekben kívántuk megérteni. A csoportinterjúk alkotóják elsősorban a komparatív elemzés alapját, ahhoz hasonló módon alkalmazva, ahogyan Ruth Wodakék az osztrák nemzeti diskurzusról készült kutatásukban tették. Helyszínek és célcsoportok: három magyarországi faluban összesen 9, egy romániai faluban 3, egy romániai városban 4, egy magyarországi kisvárosban 2, Budapest két kerületében többségi és különböző kisebbségi (roma, migráns, zsidó) csoportokhoz tartozók részvételével 7 interjú, azaz összesen 25 csoportinterjú készült. Mind lejegyezve, a falusi csoportinterjúk feldolgozása, elemzése megtörtént, tanulmány kézírata befejezés előtt áll. A városi csoportinterjúk elemzése még folyamatban van.

Négy településen (kettő magyarországi faluban, egy romániai városban és egy faluban) végzetünk 4-8 hét terepmunkát azzal a céllal, hogy a résztvevő megfigyelésből származó adatokkal (a társadalmi relációkat, a mindennapi interakciókat és strukturális viszonyokat illetően), ki tudjuk egészíteni az ugyanott készült csoport- és egyéni interjúkat. Továbbá rögzíteni szándékoztunk olyan spontán beszédeseményeket, amelyek a „magyar”, „a cigány”, a „román” stb. kategóriát helyben megteremtik, valamint azokat a módokat, ahogyan a településen kívüli nemzeti és etnikai diskurzusok helyben percipiálódnak (az integráció állami politikájától a szélsőjobb oldali szervezetek magyarság-diskurzusáig).

Terepmunka történt a nemzeti örökség turizmus (Csíksomlyói zarándoklat és Gyimesi szoros), a nemzeti szubkultúrák (Magyar Sziget fesztivál és további koncertek), a nemzeti jótékonyosság (moldvai csángókat és kárpátaljai magyarokat és romákat segítő egyesületek) működésének megfigyelésére. A megfigyelésből származó adatokat naplófeljegyzések és fényképek őrzik.

Diskurzuselemzéssel három szöveges adatbázist vizsgáltunk. Az egyiket az internetes radikális médiumokból (kurucinfo, szentkorona, bombagyar) magunk állítottuk össze. A másik a kettős állampolgársággal kapcsolatos népszavazás vitája kapcsán a Kisebbségkutató Intézet állította össze, abból a publicisztikák elemzésével foglalkoztunk. A harmadik, kisebb szövegtankönyv az ifjúsági szubkultúra alprojekthez kapcsolódik és a nemzeti rock dalokból állítottuk össze.

A kutatás eredményei

A kutatás alapján eddig a következő kéziratok készültek el. Később jelzem azt is, hogy a kézirat milyen konferenciákon volt bemutatva. Szándékunk az, hogy a kéziratokat egy éven belül finalizáljuk, és a kutatásból egy könyvet jelentessünk meg. A kutatási tervbe foglalt vállalkozás a minimum egy angol nyelvű publikációról ugyancsak teljesítés alatt áll.

I. Nemzeti diskurzusok és mediatizált identitás performanszok

1. A magyarság mint média esemény a kettős állampolgárságról szóló népszavazás publicisztikai vitájában. A kettős-állampolgárságról szóló népszavazás publicisztikai diskurzusát a kritikai diskurzuselemzés módszerével vizsgáltuk meg. A szövegek változó jelentésekkel, de ugyanazokat a témákat használták (a kettős állampolgárság elve és az EU; A szomszédos országok és Magyarország viszonya; A kisebbségek helyzete; A határon túli magyarok helyzete; Magyar belpolitika – kölcsönös ellenségképek; Az „egység” elképzelései) Azt találtuk, hogy vita meghatározó fogalma nem az állampolgárság, hanem a nemzet volt. A megszólalók többsége abban a keretben tárgyalta a kettős állampolgárság kérdését, hogy az mennyiben egyeztethető össze a nemzet fogalmával, hogyan függ össze a szerzők által tételezett „veszéllyel” és „felelősséggel”. Fenyegetettség és felsőbbrendűség – a nemzetről folyó diskurzus két további kulcsmomentuma (Kasznár Veronikával közösen)

Kézirat, 20 oldal

Előadás:

A magyarság mint média esemény – a kettős állampolgárságról szóló népszavazás publicisztikai vitája MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010. november 29-30. Változó nemzet-diskurzusok c. OTKA projekt zárókonferenciája, Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat része (Kasznár Kata)

2. Nacionalizmus a világhálón. Mítoszok és ellenség-képek három nemzeti radikális internetes közösségi portálon. Az internetes társadalmi mozgalmak koncepcióját felhasználva a nemzeti radikális honlapokat olyan internetes társadalmi mozgalomként értelmezzük, amely magát az alternatív nyilvánosságon keresztül azonosítja, ám amelyen belül számos, egymást nem kizáró elképzelt közösség fogalmazódik meg (Hunnia, Talpasok, Radikális Bloggerek). A létrejövő politikai identitásnak meghatározó vonása a képlékeny, játékos, projektekhez kötődő azonosulási lehetőségek felkínálása és hangsúlyos a hatalom kifordító, karneváli kritikája. A diskurzuselemzés a nemzeti radikális politikai identitás felépítését három honlap (kurucinfo, bombagyár, szent-korona rádió) 2008 szeptembere és 2009 szeptembere közötti közleményiből készített, tematikusan lehatárolt korpusza alapján rekonstruáljuk. Az elemzés három sajátos műfajt is létrehozó tematikus közléstípusra, valamint a három tematikus egységben felbukkanó két további szempont elemzésére koncentrálna. Az első két téma - a kritikai elemzésekben rendszerint az „Ők”-et megtestesítő – „a zsidók”-hoz, illetve „a cigányok”-hoz kapcsolódik. Az utcai összecsapásokról tudósító hőstörténetek ennek kiegészítéseként, az előző két téma politikai szereplőit olyan módon jelentik meg, hogy abban lehetőség nyílik a NR politikai identitás pozitív megfogalmazásának a rekonstruálására is. E három témában (s egyúttal zsánerben) létrejövő közléseket elemezzük a NR szcéna szereplői között létrejövő viszonyok dinamikája felől is, illetve az internetre mint a politikai identitás médiumára vonatkozó reflexiókként rekonstruáljuk azokat a bekezdéseket, amelyek online cselekvésmódokat, az internet használatával kapcsolatos elvárásokat fogalmaznak meg. (Oblath Mártonnal közösen)

Kézirat, 12 oldal

Előadások:

1) Az online nemzeti radikalizmus politikai identitásáról. „Árpádsáv tegnap és ma” – Holokauszt Dokumentációs és Emlékközpont, 2009. nov.2. (Oblath Márton)

2) A "cigánybűnözés" és a "hazafiság" az online nemzeti radikalizmus diskurzusában. Hétköznapi nacionalizmus és nemzeti radikalizmus. MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010. november 29-30. Változó nemzet-diskurzusok c. OTKA projekt zárókonferenciája, Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat része (Oblath Márton)

II. Az új nacionalizmus populáris formái - performatív megközelítések

3. Felelősség és szolidaritás, alteritás és azonosság kérdései a filantrópia kontextusában

A nacionalizmus kutatói közül többen azt gondolják, hogy a nemzet legstabilabb 21. századi társadalmi alapja az a szolidaritás, amely egy azonos nyelvet beszélő és azonos politikai közösséghez tartozó emberek (a kettő jó néhány esetben, akárcsak a magyaréban nem esik egybe) között fennáll. Vannak, akik ezt a közösséget a társadalmi cselekvésükben is kifejezésre kívánják/tudják juttatni, olyan tevékenységek révén, amelyek motivációját és legitimitációját a patriotizmus, a nemzettársakkal való együttérzés és rászoruló, valamilyen szempontból hátránnyal küszködő polgár/nemzettársak iránti felelősség kategóriáival teremtik meg. Kutatásunk intézményi aspektusát a nacionalizmus és civil társadalom irodalmába kívánjuk ágyazni (különösen fontosnak látszik az új állampolgári nemzet civil társadalomba való beágyazottságával, az ezzel kapcsolatos normatív elképzeléseknek, lásd Habermas, Bauböck). A határontúli magyarokra irányuló jótékonyági akciók három típusát szem előtt tartva, és mindegyiket egy-egy konkrét eseten keresztül vizsgálva (csángó keresztyszülőprogram, felekezeti iskola tanárainak és diákjainak nyári programja kárpátaljai cigány-telepen, ill. két csere-iskola program) – a segítők és segítettek viszonyát, mindkét oldal motivációit, a szolidaritás természetét, a „határontúli magyar”, a „csángó” és a „cigány” segítettek percepciójának hasonlóságait és különbségeit vizsgáltuk. Azt tapasztaltuk, hogy a nemzeti azonosság alapján szerveződő jótékonyosság aktivistái számára a nemzeti eszme jelenti a cselekvésbe bevonódás egyik pillérét: a nemzeti összetartozás képzetei központi szerepűek az (érdemes) segítettekről, a segítettek szükségleteiről, és így a jótékonyági cselekvésekről kialakított tudásban. A „fenyegetett magyarság”, valamint a szegénység és elmaradottság képzetei határozzák meg a civil aktivisták által kitűzött célokat és tevékenységeket: a nemzeti önazonosság megőrzését támogató programok (pl. magyar beiskolázás feltételeinek javítása, a magyar nyelv mindennapi használatának támogatása) párhuzamosan működnek, vagy összekapcsolódnak a szociális segítségnyújtással (adományozás, egészségügyi szolgáltatások, gazdasági fejlesztési programok létrehozása). A nemzet-diskurzust a jótékonyági tevékenységek céljainak függvényében értelmezzük, megállapítva, hogy a segítséggel egy időben a segítettek identitásának indirekt befolyásolása történik, kétféle módon: olyan személyes kapcsolatokat által, amelyek felértékelik a magyar identitást avagy a jótékonyaságot csereként értelmezik, ahol a magyarság teljesítésért cserébe a segítettek anyagi javakban részesülnek. Ezzel szemben két további ellentétes megközelítésből az identitás direkt befolyásolása fogalmazódik meg célként avagy a nyelvhasználat és identitás befolyásolásának reménytelensége ismerődik fel, a jótékonyosság pedig más dimenziókba helyeződik át. (Zakariás Ildikóval közösen)

Kézirat munkafázisban, 15 oldal

Előadások:

1) Visions of the Nation in Charity Activism - The Case of Csángós in Romania. 3rd CEU Graduate Conference "The Politics of Inequality and Difference: Critical Approaches in Anthropology and Sociology" 12-13 June 2009, Budapest

2) Filantrópia és szolidaritás nemzeti és etnikai keretek között, Hétköznapi nacionalizmus és nemzeti radikalizmus. MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010. november 29-30. Változó

nemzet-diskurzusok c. OTKA projekt zárókonferenciája, Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat része

4. A nacionalizmus kommodifikációja a csíksomlyói „nemzeti zarándoklat” és a Gyimesi örökségturizmus összefüggésében

A készülő tanulmány egyfelől a különböző magyarországi szervezetek – a vasúttörténészekről a táltosokig, a katolikus egyháztól félkatonai vagy radikális politikai szervezetekig – motivációit, a hozzájuk való helyi viszonyulás alternatíváit elemzi, másfelől a táj nacionalizálásának stratégiáit és a nemzetiesített táj birtokbavételének módjait vizsgálja. Különös hangsúlyt fektetünk azokra a kollektív cselekvési formákra, amelyeket a történelem eljátszásának vagy visszajátszásának (histotament) formájában jelenítenek meg egy erre a célra átalakított autentikus környezetben (ezeréves határ). A nemzettel való azonosulás egyéni élményét a tér egyik kiemelt és sokak által frekvenciált pontján elhelyezett vendégkönyv bejegyzései alapján vizsgáljuk.

A földrajzi tér „színrevitelének” két stratégiáját találtuk a vizsgált terepeken. Az egyik a helyek szimbolizációjáról és lehorgonyzásáról szól egy identitáspolitikai narratívához. A másik a tér „élményszerűsítéséről”, szakrális és szekuláris rítusok (zarándoklat és turizmus) formájában, amelyek ugyanazon identitáspolitika megvalósulásának és megtapasztalásának performatív aktusaként működnek. A helyek kijelölése és használatba vétele a viszonyok hatalmi dimenzióban való értelmezését is megkívánja. A csíksomlyói búcsún jelen van a nemzeti, politikai értelmezés és performatív használat, ami a különféle nemzeti radikális mozgalmak, egyesületek hangsúlyos jelenlétével az utóbbi években felerősödött. Ez alapozza meg a gyimesbükki „ezeréves határon” felújított nemzeti emlékhelyekre irányuló turizmust. A „helyek színrevitelében” egyszerre, de gyakran egymással rivalizálva vesznek részt a turizmus fejlesztésében érdekelt helyi elitek, magyarországi civil és szakmai egyesületek, a Duna televízió és a római katolikus egyház. A tanulmány alapját a gyimesbükki „ezeréves határ”-nál kialakuló nemzeti zarándoklat és az itt létrejött nemzeti emlékhely a székelyföldi turizmusba történő bekapcsolásáról szóló interjúk (a turizmus helyi aktoraival, és magyarországi turistákkal) és két zarándoklaton (2009 és 2010 pünkösdjén) végzett résztvevő megfigyelésből származó adatok képezik. (Ilyés Zoltánnal közösen)

Kézirat munkafázisban, 20 oldal

Előadások

- 1) A nemzeti turizmus színre vitt helyei. „Színre vitt helyek. Kultúratudományi közelítések a turizmushoz.” C. konferencián Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék, Pécs, 2009 november 21. (Feischmidt Margit - Ilyés Zoltán) •
- 2) Return of lost places and symbolic reconstruction of lost territories. Hungarian memorial tourism and everyday nationalism in Transylvania. Memorial tourism in Central and Eastern Europe: Returning to places of Destruction, Université Paris IV Sorbonne, CIRCE – Centre interdisciplinaire de recherches centre-européennes, 2010. június 4-5. (Feischmidt Margit)
- 3) A táj nemzetiesítése és a turizmus, mint nemzet-élmény. Magyarországiak a gyimesi „ezeréves határnál”. Hétköznapi nacionalizmus és nemzeti radikalizmus Konferencia. MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010. november 29-30. A Változó nemzet-diskurzusok c. OTKA projekt zárókonferenciája, Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat (Ilyés Zoltán)

5. A „magyarság mint szubkultúra” – a nemzeti rock zene és közönsége

A neonacionalizmus jelenségére vonatkozó elemzésünk a Magyar Sziget nevet viselő egyhetes nemzeti rock fesztiválon végzett több éve visszatérő terepmunkánkra, ott készült

interjúkra és az eseménnyel, valamint annak kitalálójával, szervezőivel kapcsolatos dokumentumokra, nem utolsó sorban pedig a dalszövegekre támaszkodik. Ezekből szeretnénk egyfelől a vezetők motivációit, a szimpatizánsok elköteleződésének mechanizmusát, és mindezek mellett elsősorban annak a nemzet-diskurzusnak a legfőbb jellemzőit rekonstruálni, amelynek hatása messze túlmutat a mozgalom néhány százasa, vagy a fesztiválok néhány ezres vonzaskörén. A nacionalista ifjúsági szubkultúra magyarságképe két forrásból táplálkozik: a két világháború közötti revizionista mitológiából, tárgyaikban, szimbólumaikban leginkább ezt a világot igyekeznek újrateremteni. Másfelől a skinhead-ek a nyolcvanas évek óta Magyarországon is jelenlevő szubkultúrájából, amely a cigány- és zsidóellenességre mindinkább kiélezett újnáci ideológiát rock-zenei elemekkel ötvözi.

A készülő tanulmány első részében a szcéna szubkultúráként való szerveződéséről beszélünk, arról, hogy ebből a működésből mi származik (pl. milyen nemzetközi mintákat, hogyan követ). Itt hangsúlyozzuk a magyar nacionalista rockzenének azt a kettősséget, amit a skinhead zene és a folk-rock összekapcsolódása előidézett (annak minden nemzetközi előzményével, zenei és szubkulturális következményével együtt). Ez után azt a folyamatot vesszük szemügyre, amelynek során, azzal párhuzamosan, hogy a politikai formációk, amelyekkel szöveteztek, a politikai paletta széléről a közepére küzdöttek magukat, a nemzeti rock is egyre elfogadottabb és népszerűbb lett. Némely populárisabb változatában, nemhogy a klubok világából kitört, de évente 8-10 alkalommal sportcsarnoknyi közönséget vonz, és nem ritka, hogy a magyar előadók cd- eladási listáját hetekig vezeti. A cikk második részében a dalszövegeket egyfelől szemantikai, másfelől ideológiai elemzésnek vetjük alá, azon belül a történelmi toposzokat és a történelmi Magyarország szimbolikus revíziójának megvalósítását vesszük alaposabban szemügyre, különös tekintettel a nemzeti rock Trianon képére. A cikk harmadik része a Magyar Sziget fesztiválról szól, amelyre úgy tekintünk mint egy sajátos nemzeti rítusra, másfelől mint a homológiát létrehozó eseményre. A tanulmány negyedik része azt a klasszikus szociológiai kérdést teszi fel, hogy milyen motivációkra épül a nemzeti rock művelése és hallgatása, továbbá, hogy milyen következményei vannak elsősorban a társadalmi identitás különböző formáira, a társadalmi részvételre, a politikai gondolkodásra nézve. Ezeket a kérdéseket elsősorban a fesztiválok résztvevőivel, másfelől koncertlátogatókkal készített interjúk, kisebb mértékben internetes források alapján válaszoljuk meg. (Pulay Gergellyel közösen)

Kézirat, 20 oldal

Előadások

1) Revízió és ellenszegülés. Régi szimbólumok és új jelentések a magyar nacionalista radikális szubkultúrákban. (Feischmidt Margit) „Árpádsáv tegnap és ma” – Holokauszt Dokumentációs és Emlékközpont, 2009. nov.26.

2) Trianon mint kulturális kód. A nacionalista szubkultúrák identitásipara és társadalmi hatásai. Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés a magyar és a szlovák kollektív emlékezetben 1918-2010, Szlovák Akadémia Történettudományi Intézete és a Szlovák-Magyar Történelmi Vegyesbizottság, Érsekújvár/ Nové Zámky 2010. június 24-25 (Feischmidt Margit)

3) “Rocking the nation”. Performative and discursive aspects of neo-nationalism in Hungary. “Forging the Nation” - ASEN Annual Conference, London School of Economics, 5-6 April, 2011. (Feischmidt Margit – Pulay Gergely)

III. A nemzet a társadalmi beszédben – fókuszcsoporth interjúk és közösségtanulmányok alapján

6. „Cigányozás” - „magyarkodás”: összehasonlító elemzés az azonosság és a különbségtétel diskurzusairól négy romák és nem-romák (roma magyarok és magyarok) által lakott faluban készült tizenhárom fókuszcsoporthoz interjú alapján.

A négy település közül háromnak közös jellemzője, hogy mindháromban jelentős számban és arányban van jelen roma népesség, és ezen túlmenően az, hogy jelentős emancipációs folyamatok indultak meg: a Somogy megyei kistelepülésnek néhány éve roma származású polgármestere van, a szatmári faluban egy evangéliumi keresztény közösség tevékenységének következtében történtek előbb csak spirituális majd társadalmi, mára nagyon jelentős gazdasági változások is, a harmadik, borsod megyei településen igazi gettósodó posztindusztriális közegben egy iskolai és civil kezdeményezés következtében jelentős mértékben nőtt a romák önreprezentációra való igénye és önszerveződésre való képessége. A fókuszcsoporthoz interjúk és a négy faluban végzett etnográfiai munka együttesen arra intett, hogy az azonosság és az alteritás diskurzusait a társadalmi inklúzió (különös tekintettel az etnikai határokon átívelő inklúziós mechanizmusokra) és az exklúzió viszonylatában vizsgáljuk.

A tanulmány legfőbb állításai: 1) az állami intézmények nemzeti diskurzusai, vagyis egyfajta állampolgári nacionalizmus a vizsgált vegyes etnikai összetételű falvakban erőtlenekek, hatástalanok. Mert: (a) gyengék vagy egyenesen hiányoznak az állami intézmények, és (b) hiányoznak az inklúziót megvalósító helyi intézmények és folyamatok. 2) A „magyarság” diskurzusokra helyi szinten két folyamat van hatással: (a) gyengülő pozícióit megtapasztaló többség félelme, (b) a radikális nacionalizmusok. A kettő együttes hatása: a nacionalizmus helyi szinten nem az inklúzió, hanem az exklúzió diskurzusa lesz. (3) Ennek következtében a társadalmi mobilitás rövidtávon nem jár az ígért befogadással a nemzeti közösségbe, pont ellenkezőleg olyan nemzetdiskurzust hív életre, ami a mobilitásban sikeres, emancipálódó romákat is ki tudja zárni. Ennek következménye a faji, biológiai érvelés erősödése a helyi magyarság-diskurzusban. (4) A társadalmi mobilitás, ill emancipáció a cigány/roma identitásra is ellentmondásosan hat: egyfelől felértékelődik, másfelől változatlanul a többségi diskurzus által alkotott jelentéssel működik tovább, „kiemelkedetteknek” a „vesztesektől” való elkülönítését szolgálja.

Kézirat munkafázisban, 25 oldal

Előadás:

Különbségtétel és azonosság a magyarság-diskurzusokban. In: Nemzeti, regionális és kisebbségi közösségek Közép-Európában, MTAKI, 2011. május 24.

7. Azonosságok és alteritások nemzeti keretek között. A nemzeti identitásipar szimbólumainak recepciója multietnikus, multikonfessionális nagyvárosi közegben – 7 budapesti, 2 kisvárosi és 4 határon túli városi fókuszcsoporthoz interjú alapján. (Elemzés alatt)

8. Közösségtanulmányok

Szatmári falu: különös hangsúllyal a határ közelségére, magyarok és romák, ill a határ túlsó oldalán élő magyarok és romák viszonyára, gazdasági kapcsolataira, egyházak és etnicitás, ill nemzet-diskurzusok viszonyára (Borbély Sándorral közösen)

Székelyföldi falu: kifelé magyarokként azonosított cigányok, befelé szigorú rendies társadalmi viszonyok, mindez különös megvilágításba kerül egy gyilkosság történetén keresztül; a székelyföldi faluban élő emberek magyarsága az előbbi lokális viszonyokon kívül Magyarországhoz és a magyarországiak jelenlétéhez is viszonyul (Bakó Boglárkával közösen)

Előadások:

Magyarság és másság lokális diskurzusai és jelentései romák és „magyarok” viszonyába ágyazva c. szekció előadásai a Hétköznapi nacionalizmus és nemzeti radikalizmus Konferencia. MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010. november 29-30. A Változó nemzet-diskurzusok c. OTKA projekt záró konferenciáján, az előadások:

- 1) Az idegenség tapasztalatának történeti genealógiája cigány, magyar, ukrán viszonylatban Kispaládon (Borbély Sándor)
- 2) A nélkülözés soknyelvű terei. Az etnicitás konstrukciója a hétköznapiakban egy kolozsvári munkásnegyedben (Horváth Anikó)
- 3) *Mi házi magyarok vagyunk, ... se cigány, se magyar, hanem házi magyar* - lokális magyar nemzeti identitás értelmezése egy Kovászna megyei településen (Bakó Boglárka)

A disszemináció eddigi formái

Nyitókonferencia, 2007 őszén

Zárkonferencia, 2010 decemberében – a projektről 8 előadásban számoltunk be, a konferenciát az Akadémia Tudomány Ünnepe sorozatának keretén belül tartottuk. Vendégeink voltak a téma más jeles kutatói, akiktől összesen 9 előadás hangzott el.

További, a kutatástól független 8 konferencián mutattuk be a projekt különböző részeredményeit, ezek felsorolását lásd az egyes témák bemutatásánál

9 kézirat áll megírás alatt, összesen több mint 250 oldal terjedelemben, megjelentetését könyv formában egy éven belül tervezzük.

Hivatkozott irodalom

- Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London: SAGE Publications.
- Brown, Timothy S. 2004. *Subcultures, pop music and politics: Skinheads and „Nazi Rock” in England and Germany*. *Journal of Social History*, fall 2004, 157-178.
- Brubaker, Rogers, Margit Feischmidt, Jon Fox, and Liana Grancea. 2006. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Brubaker, Rogers. 1996. 'Nationhood and the national question in the Soviet Union and its successor states: an institutionalist account.' In *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*.
- Edensor, Tim. 2002. *National Identity, Popular Culture and Everyday Life*. Oxford: Berg.
- Fox, Jon E. Cynthia Miller-Idriss 2008. *Everyday nationhood' Ethnicities*, vol. 8, no. 4, (2008), pp. 536-63
- Kalb, Don. *Conversations with a Polish populist: Tracing hidden histories of globalization, class, and dispossession in postsocialism (and beyond)* *AMERICAN ETHNOLOGIST*, Vol. 36, No. 2, pp. 207–223,
- Wodak, Ruth, Rudolf de Cillia, Martin Reisigl, and Karin Liebhart. 1999. *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press